

Trenger Trondheim en politisk bevisstgjøring om det offentlige roms muligheter og betydning? Utfordring til kunstneres kreativitet!

V/ Bjørn Røe, Professor, Institutt for byforming og planlegging, NTNU

1. Det offentlige rom og behovet for politisk bevissthet omkring det offentlige roms betydning.

Det fysiske/materielle Rom fins overalt og i alle målestokker. Når vi snakker om 'Det offentlige rom' er det stort sett fellesskapets rom som opptar oss her (Kjartan K. Michalsen). Rommene består av luft, stort sett med gulv og vegger og med himlen som tak. Det offentlige rom 'tilhører' alle, skal gi rom for individers og fellesskapets opplevelser og handlinger og sikre nødvendige funksjoner. Derfor er det viktig at 'noen' har ansvaret for at romlige forhold blir en del av den offentlige debatten, den andre siden av 'det offentlige rommet'. Ulike lover som Plan-og bygningsloven, Friluftsløven, Vegloven og mange andre skal sikre at romlige forhold blir ivarett best mulig. I Norge er det kommunepolitikere som er gitt denne oppgaven med plankontor og teknisk administrasjon som plan- og tilrettelegger. I de senere år er private aktører kommet i en meget sterkere posisjon og har til dels fortrent de som tidligere var satt til å tilrettelegge og sikre fellesskapets rom. Med ny-liberalismens smarte "Offentlig-private-partnerskap" som i utgangspunktet synes logisk og fornuftig hvis man både ønsker offentlig styring men også engasjert handling, kan det fort bli samrøre av interesser og uklart hva som er til beste for hvem.

Derfor ettllyser jeg et mye større politisk men også faglig engasjement omkring ROMLIGE forhold, et engasjement som må følges av kunnskap om rettigheter og muligheter. Dette gjelder på alle nivå fra det globale til det lokale.

Visste dere for eksempel at USA har helt klare mål om å være eneherskere i Verdensrommet – med satellitter, laser- og atomvåpen som tekniske hjelpemidler til å kontrollere et hvert punkt på Jordens overflate samt tilsvarende for resten av Rommet. Hvorfor er ikke dette oppe til politisk proteststorm fra hele verden? Vardø-radaren som synes å være en brikke i denne maktdemonstrasjonen blir ikke politisert verken av de folkevalgte i Norge eller av befolkningen. En skikkelig oppgave for kreative kunstnere å vekke folket av dvalen!

Går vi til den kommunale hverdag i Norge og Trondheim er romlige fenomen blant de saker som de folkevalgte til stadighet må ta stilling til gjennom kommuneplaner (sjeldnere) reguleringsplaner og byggesaker (ofte). Men bevisstheten og kunnskaper om rommets muligheter og egenskaper er heller svakt utviklet, og med private aktører som initiativtakere til de aller fleste reguleringsplaner vil deres egeninteresse oftest ligge i bunnen og 'styre' saken, ikke nødvendigvis fellesskapets interesser. Eksempel på dette finner vi mange av, ikke minst i fortettingens tid. Forslag om Høye hus dukker opp som paddehatter uten at deres okkupasjon av almenhetens luftrom håndteres som en okkupasjon og uten at beslutningstakerne virkelig har et bilde av effekt og konsekvens. Her bør kunstnerne kunne komme aktivt inn og vise muligheter eller delta i den kritiske diskurs – som en hjelp til å aktivisere og kvalifisere folk og folkevalgte.

2. Noen eksempler på det offentlige rom i Trondheim slik det har vært tenkt/håndtert siden Cicignon.

Dagens Trondheim er stor av utstrekning, Sør-Trøndelags nest største landbrukskommune, 342 km², ca. 160 000 innbyggere. Både by og land, med ROM for både urbane og landlige funksjoner og dermed landskaps- og byrom av mange og varierte typer.

Middelalderbyen Trondheim var avgrenset innenfor en liten del av elveslyngen. Nidelvens munning var byens viktigste rom for her var havn for næringsliv og folk. Trange gater og allmenninger. Veitene, de meget trange gatene var karakteristiske, og de viste seg å være seiglivet byrom som overlevet mange store og små branner. Brannene var også viktige faktorer i formingen av byens rom, da brede almenninger ble brukt som branngater for å hindre at brann skulle spre seg. Ellers var steinkirkene og de rom de formet karakteristiske i middelalderbyen.

1681 Storbrannen og gjenoppbygging etter plan av Louxemburgske General Caspar von Cicignon og hans hjelper Coucheron. Reguleringsplanen ble laget og stukket ut på få uker. Avgrensning utad ved forsvarsverkene Skansen, Kristiansten og Munkholmen, det siste som også var aksemotiv i hovedaksen fra Domkirken (Munkegaten) som sammen med hovedgatene Kongens gate og Kjøpmannsgaten fikk en bredde som skulle hindre fremtidige branner- noe de ikke klarte, men de ga byen luft i massevis, så innenfor disse gatelinjene har man fått plass til mer enn nødtørfdig trafikk! Cicignons plan lå til grunn for byens utvikling i mer enn 200 år, men med veksten siste halvdel av 1800 tallet ble elvens grenser sprenget, bebyggelse på østre side av Nidelven (Bakklandet) skapte et av Norges fineste byrom med elven som gulv. Cicignons plan ga rom for fellesskapet gjennom gateløp og torg, med vekt på siktlinjer fondmotiver og opplevelser som i Renaissance og Barokkens byplaner. Dette har man glemt i våre dager da det ene prosjektet etter det andre har blitt gjennomført uten at disse kvalitetene har blitt tatt vare på. (Vitalbygget, Rica Nidelven hotell...)

Kvalitetene i Cicignons plan har man søkt å ta vare på i Midtbyplanen 1981- en stor reguleringsplan som omfattet hele Midtbyen og som erstattet mer enn femti reguleringsplaner. Tiltross for denne planen som ikke tillot fortetting og høyere bebyggelse innenfor elveslyngen har flere prosjekter brutt med intensjonene.

Stadsingeniør Dahl (1859-1899) kan stå som representant for en epoke der byen orienterte seg ut over de gamle grenser. Jernbanen kom og med den behovet for å løse tilknytningen med resten av landet. Sammen med mulighetene for økt aktivitet på havna fikk byen et grep som endret byens rom radikalt. Oppmudring av sjøen ga nytt land på Brattøra som kunne bli til store og moderne havneområder samtidig som jernbanen mellom Sør-Norge og Nord-Norge kunne legges til det samme område, gå utenom selve bykjernen men like fullt betjene denne. I dag er de samme områdene ettertraktet til funksjoner som ikke har med transport og godshåndtering eller havn å gjøre.

Disse områdene blir sett på som attraktive for 'byutvikling' og alle slags investeringer som kan gi avkastning. Mens verden roper på bærekraft og miljøvennlige løsninger bare vokser bilhold og bilbruk og man klarer ikke å få transporten tilbake fra veiene til bane og sjø, og slike løsninger vanskeliggjøres med alle aktørenes grådige lyst på

disse attraktive arealene nær sjøen. Kan kritisk kunst yttre seg i disse rommene?

1900 tallsbyen fra 1960 og utover

Byen fortsatte å bre seg utover på 1900 tallet, med modernismen og med en ny bygningslov 1965 som krevde at alle kommuner skulle lage generalplaner som gjorde klart hvordan alle arealene i kommunen skulle anvendes, til hvilke formål. Samtidig på tidlig 1960 tall ble Trondheim slått sammen med fire nabokommuner til en storkommune. Byens rom vokste, og med den oppfatningen av at dette rommet var til å forsyne seg av til bedre og romsligere boligområder for de som tidligere hadde bodd trangt i sentrale byområder.

Generalplanen 1965-67 viste at man kunne okkupere store områder ved hjelp av BILEN som det nye fremkomstmiddel. Nesten ingen hadde motforestillinger mot den modernistiske måten å forstå byen og byens rom på. Denne måten å tenke by på har vi nå snart hatt i femti år. Ikke rart at byen brer seg utover. Forskjellen i den romlige oppfatningen av den før-moderne og den modernistiske byen kan illustreres av disse to utsnittene på 1x1 km av Trondheim. Det ene er fra Midtbyen og det andre er fra et planlagt vegkryss 10 km sør for sentrum (Tonstadkrysset).

Det første er den historiske bykjerne som har vokst over lang tid, lag på lag. En mangfoldig, heterogen mengde av ulike funksjoner bygningstyper og mange og varierte byrom av ulike størrelser og karakter. Dette utsnittet rommet mer enn halve byens arbeidsplasser på 1960 tallet, flere tusen boliger, alle byens viktigste kulturbygg og senterfunksjoner. Gjennom dette området passerte også all vegtransport og bane som skulle gjennom sentrum.

Det andre utsnittet var fra et planlagt vegkryss mellom E6 og en tverrforbindelse i Rosten området på Heimdal. Området er like stort som det andre, men dette er såkalt funksjonalistisk, monofunksjonelt område som bare har en funksjon, nemlig å kanalisere vegtrafikken på en best mulig måte. I realiteten passerte det like mange biler gjennom bysentrum som gjennom dette krysset, forskjellen var hastigheten kjøretøyene kunne ha. Og så inneholder dette området restarealer og 'ubrukkelig' jordbruksland. Det realiserte krysset ble noe mindre enn dette, men i prinsippet likt. Disse to utsnittene er fra den samme byen, men de representerer to diametralt motsatte oppfatninger av ROM og utnyttelsen av dette. Det har vist seg at fagfolk fort kan skifte oppfatning av hva som er gode løsninger på arealbruk og utnyttelsen av fellesskapets rom.

Byspredningen kan illustreres på flere måter. I tyve år (1973-93) vokste nesten ikke byens innbyggertall, men utbyggingen fortsatte som aldri før, og areal etter areal ble okkupert med nye prosjekter, slett ikke bare boliger. Strukturendring innenfor de fleste bransjer har krevet mer plass. Funksjoner har flyttet ut av byen. Bilforretninger, varehus, engros og industri har endret byen som rom.

Og bilen har vært blodet i den nye kroppen. Rommene er av en annen karakter. Det som var den offentlige gaten er nå dels erstattet av det privatiserte kjøpesenterets indre gater der offentligheten ikke er annet enn det eier og marked tillater. Prøv å holde en demonstrasjon på et kjøpesenter, eller del ut Nei til atomvåpen aviser! Privatiseringen må ikke invadere mer av det offentlige rom og redusere borgernes bevegelses- og ytringsfrihet.

Kommuneplanen 2001-2012 tar mål av seg å hindre videre byspredning gjennom en fortetningspolitikk. Færre 'nye' arealer skal tas i bruk til utbyggingsformål ved at utvalgte områder innen dagens by skal bygges tettere. Dette er en internasjonal strategi for å minske byspredning, redusere biltransport og utnytte infrastruktur og byrom mer intensivt. De fleste kan applaudere prinsippene. Men når middelet (fortetting) blir opphøyet til målet for byens utvikling får man provosert frem en rekke konflikter. Hvilke grønne, åpne områder innen dagens by blir nedbygget? Hvilke kvaliteter i eksisterende områder ødelegges på fortettingens alter? Hvem er det som tjener mest på fortettingen? Hva slags forutsigbarhet får innbyggerne om deres egne områders fremtid? Når høyere hus bygges, skyggene blir lengre og utsikten blir tatt bort, hvem er det da som forsvarer innbyggernes interesser? Politikerne? ? ?

3. Valentinlyst senter, reguleringsendring fra 2 til 17 etasjer med byens høyeste boligblokk, initiert av Sentereieendomsselskapet Profier med sete i Oslo og utbyggingselskapet Veidekke.

Prosjektet som har vært lansert i 2002 har møtt massiv motstand hos lokalbefolkningen gjennom underskriftskampanjer og stor aktivitet blant Høyhusmotstanderne.

Når en reguleringsplan setter grense for byggehøyde (for eksempel to etasjer eller 7 meter) er luftrommet over allemannseie. Når en tilfeldig aktør bygger høyere enn dette, her 47 meter, mot befolkningens vilje, må den nye reguleringsplanen med tårnet betraktes som en provokasjon og en berøvelse av felles eiendom, luften og det frie rom.

Etter flere runder i bygningsråd og byutviklingskomite kom saken til bystyret i desember 2004 der den gikk gjennom med 45 mot 40 stemmer. Klage ble sendt og fikk medhold hos Fylkesmannen i mars 2006, hvorefter utbygger og bystyret tok saken opp på nytt. Denne gangen gikk den gjennom med et større flertall (52-33). Men ny klage vil sendes mens utbyggingen pågår.

Bystyrepolitikere har ikke tatt særlig hensyn til lokalbefolkningen. De sier de har lyttet, men viser det ikke i sin argumentasjon.

Planleggere og politikere har i flere tiår snakket varmt om befolkningsmedvirkning, men hvordan blir det når folk sier sin mening direkte som her, men ikke blir hørt av de folkevalgte? Har disse misforstått det representative demokratiet? Her er flere spørsmål som trenger overveielse og grundig drøfting. Etikken kan ikke si seg fornøyd med at kun to-tre faktorer tillegges vekt i saker som angår så mange. "Konsesjonen til å gripe inn i det offentlige rom skaffer du deg kun gjennom å ta ubehaget med å la prosjektet legges nakent ut for en offentlig debatt, der prosjektets betydning og kvalitet veies, der det løper risikoen overfor gatens parlament. Hvis prosjektet ikke tåler en slik test, så får vi heller la stedet være i fred." (Butenschøn i intervju med Helsingens Almås Byggekunst 02/2005:66-67). I tilfellet Valentinlyst har ikke prosjektet tålt testen, så kommuneledelse og utbygger burde heller la stedet være i fred.

Kommunen trenger et mer forutsigbart plansystem der beboerne trekkes inn, ikke for å overbevises at forslagsstiller har rett, men beboerne må komme til orde og tas hensyn til i utgangspunktet. Tiltakshaver må ha rammer å forholde seg til, ikke som her - hvor administrasjonen lar investoren ta initiativet til å bryte rammene, tross for bydelens massive protester. Hvilken makt skal råde i konfliktfylte saker?

I Valentinlystsaken foreslo høyhusmotstanderne at det skulle demonstreres ved hjelp av taug og ballonger hvordan dette høye volumet ville arte seg. Ordføreren var ikke interessert. Ville slik informasjon forstyrre saken eller opplyse den? Jeg ser for meg at alle involverte parter ville ha nytte av en slik 'installasjon' som tross alt ville være meget rimelig. Beslutningstakerne kunne da forestille seg omfanget av høyhuset, og hvordan bildet endret seg fra forskjellige vinkler og avstander, noe jeg tror de færreste klarer uten slike hjelpemiddel. I alle saker som fører til drastiske endringer av romlige forhold burde det vært et krav at utbygger demonstrer i målestokk 1:1 før saken sluttbehandles.

Denne type installasjon og andre yttringsformer kan være en utfordring for kunstnere og andre – en samfunnsnyttig oppgave der det ligger muligheter for kreative demonstrasjoner. Ta utfordringen!

Et av de senere tilfeller av kunstnerbidrag til byutviklingsdebatten i Trondheim har vi i Bleken/ Gullvågs Justitia bilde på Gavlen i Svartlamoen.

Det hadde effekt!

Mulighetene er legio for kunstnernes kreative medvirkning i det offentlige rom. Installasjoner kan brukes på mange vis også som hjelpemiddel til å forstå romlige forhold slik at de kan få innflytelse på områders behandling og utvikling. Men dere kunstnere må føre debatten om mulige former for kunstnermedvirkning i det offentlige rommet, og ta gjerne andre folk med så debatten kommer ut av det lukkede rom.

Bjørn Røe

Trondheim 19.september 2006

Tillegg, basert på et foredrag (Røe, 2005)

Konflikter-utfordringer

Flere nummer av Plan særlig i år 2004 dvelte ved planprosessen i Norge, og hvilke fordeler og mangler har søknadsledet eller prosjektstyrt planlegging. Det er mange tegn på at det ofte er et reelt demokratiunderskudd og at mangelen på langsiktighet kan være påtagelig. Hvis de overordnede rammer er for løse, hvis den større sammenhengen ikke sikres, hvis beboerne kommer sent inn i prosessen osv. vil det være en ulikevekt i avkastning av eventuelle prosjekter. 'Kommuneansatte og konsulenter tør ofte ikke ytre seg i den offentlige byutviklingsdebatten. Jo mer universitetene også blir underlagt konkurranseøkonomiens lover-vil kritikken herfra også bringes til taushet. Det er en utvikling bakover.'(Strand et al.2004) 'Vi har ingen systematikk for at folk blir hørt i slike saker. Forhandlingene foregår mellom utbygger og kommune, det er også disse som arrangerer folkemøter uten at det er vanlig at politikerne deltar- samspill mellom folk og politikere er nødvendig.'(Aakervik 2004) Flere former for 'Motmakt' kan være nødvendig for at systemet skal reagere. Her fins mange eksempler fra byplanlegging til utbyggingsprotestene ved Mardøla og Alta. Utgangspunktet er å bringe mennesker ut av avmakt. Motekspertisen er grunnleggende for å kunne øve innflytelse. Kunnskap som utfordrer, og setter spørsmålstegn ved etablerte sannheter, er grunnlaget motmakten hviler på.(Lesjø 2004)

'Når byutviklingen satser på fortetting og transformasjon av eksisterende utbyggede områder må man utvikle modeller der det offentlige og det private kan dele ansvaret for å sikre og videreføre byens kvaliteter.' (Børud 2005). 'Dagens diskusjon kretser

om hvem det er som bestemmer, og hvem det er som har makt til å realisere'. (ibid.). Der det offentlige ser fortetting som et virkemiddel for redusert trafikk og bedre ressursutnyttelse, vil private utviklere og investorer se fortetting som en politisk aksept for høyere og bedre utnyttelse og mulighet for fortjeneste ved at nye prosjekter kan søkes realisert overalt. Derfor er det ofte investorene som tar initiativ til og legger premisser for reguleringsendringer som igjen vil gi rom for investeringer og avkastning.(op.cit.). 'Rent generelt, er det nok riktig å hevde at langsiktig, bærekraftighet, som sjelden øves rettferdighet i nytte-kostnadsanalyser, taper oppmerksomhet og betydning, når også offentlige myndigheter tvinges til å rette seg etter kortsiktige forretningsregler.'(Jensen 2004)

Konflikter og avkastning er nøkkelord. Spillet må være åpent for alle. Interessene som er involvert må på bordet tidligst mulig. Hvem vil vinne og hvem vil tape. Kan man få en vinn-vinn situasjon? Hva slags avkastning? Kan mistet utsikt eller dårligere solforhold byttes mot andre faktorer? Vet beboerne at de med eksisterende reguleringsplan har retten til luftrommet over bebyggelsen som et romlig-visuelt gode? Vil kommunens planleggere fortelle dem dette? Hvis et foreslått prosjekt ikke tilfører flere kvaliteter enn det berøver stedet bør det ropes varsko! Når utbygger isteden roper NIMBY ('ikke i min bakgård') som et skjellsord om beboere som vil hevde sine synspunkter og sin demokratiske rett- da er det på høy tide å undersøke om det er et demokratiunderskudd og planleggingsprosessene må gås etter i sømmene!"

B.R. 19.09.06

Litteratur (Det meste hentet fra Røe, 2005):

Almås, Ingerid Helsing (2004): 'Hva vi bygger' - leder i Byggekunst 07/2004

Almås, Ingerid Helsing (2005): Estetisk kvalitet – et politisk ansvar? Intervju med Peter Butenschøn Byggekunst 02/2005 (s.66-67)

Ashenafi Gossaye (2001): Inner-City Renewal in Addis Ababa. The Impact of Resettlement on the Socio-Economic and Housing Situation of Low-Income Residents. Trondheim, Doctoral Thesis, NTNU 2001:60

Ayres, Robert U. (1999): "Turning Point. An End to the Growth Paradigm" London: Earthscan Publications Ltd.

Berkowitz, Alan R., Karen S. Hollweg & Charles H.Nilon (2003): „Understanding Urban Ecosystems-A New Frontier for Science and Education“, Springer

Burgess, Rod, Marisa Carmona & Theo Kolstee (1997): "The Challenge of Sustainable Cities", London, Zed Books

Børud, Elin (2005): Den prosjektstyrte byutvikling - kjennetegn og utfordringer. Byggekunst 02/2005

Campbell, Heather (2002): 'Planning: an idea of value', in Town Planning Review, 73 (3) 2002, pp. 271-287.

Fox, Warwick (2000): "Ethics and the Built Environment", London and New York, Routledge

Hall, Peter & Ulrich Pfeiffer (2000): "Urban Future 21: A Global Agenda for twenty-first century cities" London: E&FN Spon

Holden, Erling (2001): " Boligen som grunnlag for bærekraftig forbruk" Dr.ingeniør-avhandling no. 2001:115, NTNU Trondheim.

Hofstad, Christian (2004): 'Søknadsledet prosjektutvikling- en form for postmoderne byplanlegging?' Plan no. 5/2004 pp.38-41

Jensen, Rolf H. (2004): 'Fra governing til governance', Plan no 5/2004, pp.4-11

Lesjø, Jon Helge (2004): Motmakt ved planlegging av store prosjekter: Former og muligheter for å vinne fram. Plan no 3/2004

Miljøverndepartementet (1998): Fortetting med kvalitet, bebyggelse og grønnstruktur. Veileder.

MD,KRD,LD (2001): Virkemidler for bedre arealutnyttelse i byer og tettsteder, Sluttrapport.

Pløger, John (2003): 'Etikk og planlegging' i Plan 6/2003, pp.52-55

Paasche, Marit (2004): 'Dette er ran' kulturkommentaren, Morgenbladet 12-18.11.04

- Røe, Bjørn (2002): 'Five Fatal Contradictions', paper presentert ved IFHP World Congress i Tjianjin, Kina, September 2002 (Abstract in Proceedings)
- Røe, Bjørn (2004): 'Valentinlyst' - Innlegg til byutviklingskomiteen i Trondheim 11.11.04 ved behandling av reguleringsplan m/47m høyt boligårn på Valentinlystsenteret, Trondheim
- Røe, Bjørn (2005): Fortetting og konflikter- hvordan forholde seg til det eksisterende miljø?
Foredrag ved NJKF/Teknas konferanse om Høy utnyttelsesgrad, Aker brygge 27.04.05
- Røe, Bjørn (2006): Høye hus og det offentlige rom, Kronikk i Adresseavisen 24.03.06
- Skjeggedal, Terje, Joar Nordtug, Gjermund Wollan og Dag Ystad (2003):
'Fortettingsrealisme' i Plan 6/2003 pp.56-63
- Speth, James Gustave (2004): "Red Sky at Morning. America and the Crisis of the Global Environment", New Haven and London: Yale University Press
- Strand, Arvid m.fl. (2004): Ytringsfrihetens vilkår i dagens Norge- konsulentbransjen som eksempel. Plan 5/2004 s.32-36
- Tjallingii, Sybrand (1991) : 'The Responsible City' -Planning for 'Flows' in the Urban Ecosystem, Berlin, IFHP Congress Report pp51-58.
- Trondheim kommune (2001): Kommuneplanens arealdel 2001-2012
- Trondheim kommune (2002): 'Høyhus i Trondheim' notat 7p.
- Trondheim kommune (2004): 'Valentinlyst senter, Forslag til reguleringsplan med bestemmelser', sluttbehandling i bygningsrådet (Arkivsak 02/13784)
- Trondheim kommune (2004) Bystyreheftet 16.12.2004 (2006) Bystyreheftet 31.08.2006
- Upton, Robert (2002): 'Planning praxis- Ethics, values and theory', in Town and Country Planning Review, TPR, 73 (3) 2002, pp.253-269
- Vibe, Ellen de (2004): USA: forbilde eller skremsel? Plan 5/2004 s.12-23
- Wang, Tao (2004): A Social Perspective on the Reformed Urban Housing Provision System in China. Three Cases in Beijing, Xi'an and Shenzhen. Trondheim, Doctoral Thesis NTNU 2004:110
- Whitelegg, John (2000): 'Building ethics into the built environment' in Fox (2000) pp.31-43
- Aakervik, Anne-Lise (2004): Fra lukkede rom til åpen debatt. Plan 5/2004